

De oprichting van de eenmansfaculteit te Groningen in 1596

De stichting van een Hogeschool in Groningen was niet mogelijk geweest als niet de stad gedwongen was geweest zich aan te sluiten bij de gewesten die in 1579 de 'Nadere Unie' hadden gevormd, die nu bekend staat als de Unie van Utrecht. Die aansluiting vond plaats in 1594 na de inname (verovering, bevrijding, het is maar van welke kant je het bekijkt) der stad door de graven Maurits en Willem Lodewijk van Nassau. Zij dwongen de stad samen te gaan met de Ommelanden en één gewest te vormen, het zevende en laatste gewest der Verenigde Nederlanden. Dit gedwongen samengaan werd juridisch vastgelegd in het te Helpen gesloten zogenaamde 'Traktaat van Reductie' dat de stad werd opgelegd.¹ Het voorvoegsel re- van reductie is wel wat misleidend. Het suggereert dat de stad werd teruggevoerd binnen de kring van de gewesten die de Unie van Utrecht hadden ondertekend. De terugkeer van de verloren zoon. Maar zo was het niet. De stad had zich nooit bij de Unie aangesloten. Eeuwen later maakte keizer Napoleon zich aan dezelfde misleiding schuldig toen hij in 1810 Nederland bij Frankrijk inlijfde met de woorden: 'La Hollande est réunie à l' Empire'.

Het gedwongen huwelijk tussen Stad en Ommelanden maakte meer een einde aan de onafhankelijkheid der Ommelanden dan aan die der stad. Eeuwenlang hadden de Ommelanders, althans in hun ogen, gezucht onder het juk van de stad. Steen des aanstoots was het stapelrecht dat de inwoners van de Ommelanden verplichtte hun producten eerst in de stad ter verkoop aan te bieden en daarna pas elders. In 1558 was de maat voor de zoveelste keer vol en besloten de Ommelanden eigen bestuurders te kiezen en afzonderlijk te vergaderen. Zij verzetten zich tegen de 'Drentse' stad Groningen en noemden zichzelf 'Klein Friesland'. Aan die scheiding werd nu in 1594 onder dwang een einde gemaakt, maar de vereniging was en bleef een verstandshuwelijk met twee voortdurend kibbelende echtelieden. Het resultaat was niettemin een nieuw gewest van Stad en Lande dat zich binnen zijn territorium soeverein achtte. Over die soevereiniteit een enkel woord want zij is van het grootste belang voor ons betoog. Alleen de soeverein immers had de bevoegdheid een universiteit te stichten of, scherper gezegd, een privilege tot stichting te geven. Vóór 1581 was de staatsrechtelijke toestand duidelijk. Heer van de Friese en Groningse landen was Philips II die de soevereiniteit van zijn vader Karel V had geërfd.² Alleen Philips was juridisch bevoegd een hogeschool in het leven te roepen. Dat blijkt wel uit de oprichting van de universiteit van Leiden. Willem van Oranje mocht nog zoveel

¹ Zie over de Reductie en de voorgeschiedenis ervan het fraaie, door P. Brood geredigeerde, *Van Beeldenstorm tot Reductie van Groningen* (Groningen 1994), en verder P.Th.F.M. Boekholt e.a. (red.) *Rondom de reductie; vierhonderd jaar provincie Groningen, 1594-1994* (Assen 1994).

² Deze had de heerschappij over Friesland voor 100.000 goudgulden van Georg von Saksen gekocht. De heerschappij over Groningen en de Ommelanden verkreeg Karel V in 1536 na de verdrijving van Karel van Gelre.

voorwerk gedaan hebben, de juridische stichting geschiedde door Philips II. Zijn naam staat onder de stichtingsakte.³ De plaquette die onze koningin enkele jaren geleden bij het universiteitsgebouw aan het Rapenburg heeft onthuld en waarop geschreven staat dat Willem van Oranje aan de stad Leiden een universiteit heeft geschonken, is dus juridisch niet juist. Willem had in juridische zin niks te schenken. Toen het bestuur van de stad Groningen in 1564 aan Suffridus Petrus of Petri een leerstoel in de Instituten van Justinianus aanbood, informeerde het eerst bij Granvelle, Hopperus en Viglius van Aytta of het tot de instelling daarvan wel competent was, met andere woorden of zij niet in botsing kwam met de privileges van de enige universiteit in de Lage Landen, Leuven.⁴ Door de zogenaamde afzwering werd alles anders. Wat moet men nu juridisch onder die afzwering verstaan? Zij is niet hetzelfde als het Placaet van Verlatinge van 1581. Die Verlating – dat wil zeggen de vervallenverklaring van de soevereiniteit – was reeds enkele jaren aan de orde geweest. Al in 1575 had de Ridderschap van Holland haar voorgesteld, in 1579 drong Zeeland opnieuw aan, maar in 1580 werd de kwestie acuut toen op 19 september in Plessis les Tours een conceptverdrag tot stand kwam tussen de Staten-Generaal en Anjou waarin de laatste gekozen werd tot erfelijk vorst en heer der Nederlanden.⁵ Dit verdrag werd in december door de Staten-Generaal en op 23 januari 1581 door Anjou aanvaard. Dadelijk daarna liet Holland de naam van Philips die tot dan toe steeds werd aangeduid als de Koning-Graaf, uit alle staatsstukken weg, maar het duurde nog tot 26 juli voordat men de akte waarin de Verlatinge theoretisch werd gelegitimeerd, goedkeurde. Juridisch belangrijk was de vaststelling van een nieuwe eed op de Geünieerde Nederlanden. Door het afleggen van die eed, werd men van de eed op Philips ontslagen en dat is de eigenlijke afzwering. Men zwoer Philips natuurlijk niet af als koning van Spanje – over dat koningschap had men hier in de Nederlanden niets te zeggen – maar als landsheer, dus als hertog van Gelre, graaf van Holland, heer van Friesland, Groningen en Utrecht enz. De afzwering vond dus niet op één ogenblik plaats maar op verschillende tijdstippen en verschillende plaatsen. In Friesland bijvoorbeeld besloot de Landdag te Franeker pas op 14 april 1584 tot de afzwering hetgeen in een akte van 21 mei werd bevestigd.⁶ In de stad Groningen had zij nog later plaats omdat de stad tot aan 1594 koningsgezind bleef.

In geen gewest is de soevereiniteit zo wonderlijk tot stand gekomen als in het Gewest van

³ Zie W. Otterspeer, *Groepsportret met Dame I, Het bolwerk der vrijheid, de Leidse universiteit 1575-1672* (Amsterdam 2000), p. 63: Ook op 6 januari 1575 is het octrooi gedagtekend tot het oprichten van de universiteit, een prachtig perkamenten bul met aanhef van Filips en voorzien van zijn zegel. Dat Filips de universiteit oprichtte en nog wel, zoals nadrukkelijk geboekstaafd werd, op advies van zijn lieve neef, de Prins van Oranje, was niet een vorm van humor. Een contemporaine beschouwer wist dat soevereiniteit niet iets was om de draak mee te steken. Nog steeds was Filips de landsheer.

⁴ W.B.S. Boeles, *Friesland's hoogeschool en het Rijksatheneum te Franeker*, 2 dln. (Leeuwarden 1878/1889), I, 4.

⁵ Zie voor dit alles I.H. Gosses en N. Japikse, *Handboek tot de Staatkundige geschiedenis van Nederland, De tachtigjarige oorlog* ('s Gravenhage 1920), pp. 44-71.

⁶ Boeles, *Friesland's hoogeschool* (zoals in noot 4), p. 10.

Stad en Lande. Zij is van boven opgelegd en door een juridisch vonnis afgedwongen. Dat het zover kwam had alles te maken met de onverzoenlijke vijandschap tussen Stad en Ommelanden. Alleen de Ommelanden hadden zich bij de Unie van Utrecht aangesloten door de ondertekening van de akte door Egbert Clant en Eiso Jarges. De afzwering vond daar dan ook zonder veel tegenstand plaats. Toen na enig geleur met de soevereiniteit – Anjou, Willem van Oranje, Leicester – in 1588 de Staten van elk gewest de soevereiniteit aan zich trokken, beschouwden de Staten van de Ommelanden zich terecht baas in eigen huis. Zij hadden immers geen soeverein meer boven zich, anders dan de stad die de opperheerschappij van Philips nog erkende. Het nieuws van de verovering van de Stad door Willem Lodewijk zullen ze met gemengde gevoelens hebben ontvangen. In het Traktaat van Reductie werd onomwonden gesproken over de stad Groningen en de Ommelanden als een echtpaar. Art. xix bepaalde dat men de stad Groningen en de Ommelanden 'zonder haer ghemeen consent ende bewillinge' aan geen koningen, vorsten of heren, steden of landen zal 'transporteren ende overdragen'.⁷ Stad en Ommelanden hoorden dus als één soeverein gewest bij elkaar. Willem Lodewijk, die krachtens art. v van het Traktaat als stadhouder en gouverneur van Stad en Ommelanden werd 'erkent, aengenomen ende ontfangen', ging voortvarend te werk. In de nacht van 24 juli – dus één dag na de ondertekening van het Traktaat – werden zonder ophef de paapse beelden en altaren uit de kerken gehaald, een week later, op 3 augustus werd de burgerij de nieuwe eed opgelegd waardoor zij *ipso iure* werd ontslagen van de eed aan Philips – de eigenlijke afzwering dus. Daardoor was ook de stad van de soevereiniteit van Philips vervallen verklaard. Dat de Ommelanden een en ander met lede ogen bezagen blijkt wel uit de eerste landdag die half augustus 1594 in het Minderbroederklooster plaatsvond.⁸ De Staten van de Ommelanden stelden dat zij een afzonderlijke provincie waren en met de stad niets te maken hadden. Zij voelden zich gerechtigd hun bestuur en hun financiën zelfstandig te regelen. In het uiterste geval waren zij bereid met de stad een verbond aan te gaan, een soort verdrag tussen twee zelfstandige staten: het eerste conflict na de reductie was al dadelijk geboren. Gelukkig voorzag art. v van het Traktaat in een regeling. Elk geschil – 'different' in de woorden van het Traktaat – zou worden beslist door de 'Staten Generaal of heure gecommiteerden'. Er werd dus een commissie door de Staten Generaal benoemd die op 17 februari 1595 besliste dat Stad en Ommelanden voor eeuwig als één staatkundig lichaam moesten worden beschouwd. Bij het staken der stemmen gaf de stem van de stadhouder de doorslag. Dat betekende dat hij het in feite voor het zeggen had want de partners waren het nooit eens. De enige keer dat ze zonder nader overleg onmiddellijk eensgezind waren, was toen ze na de dood van Willem Lodewijk de derde beslissende stem afschaften. Ook met het vonnis van 1595 waren de moeilijkheden niet opgelost. De Ommelanden weigerden gezamenlijk te vergaderen en een garnizoen moest de stad in

⁷ De tekst van het Traktaat is afgedrukt in Brood, *Van Beeldenstorm tot Reductie* (zoals in noot 1), pp. 20-25.

⁸ Op de plaats waar nu het universiteitsmuseum is gevestigd.

toom houden omdat zij dadelijk naar de wapens greep toen zij zich benadeeld voelde. Op 21 januari 1597 werd de vereniging tussen Stad en Lande nog eens in een definitief vonnis bezegeld door weer een commissie van de Staten-Generaal. Van deze commissie maakte deel uit de oud-pensionaris van Gouda en lid van de Hoge Raad van Holland en Zeeland, Franchois Vranck (Francken). Dat is interessant want Vranck was de jurist die in een gezaghebbend geschrift – de zogenaamde *Deductie van Vranck* – had betoogd dat 'de soevereiniteyt van de lande is bij den Staten in alle saken'.⁹ Deze visie was door de Staten van Holland in oktober 1587 als de officiële leer aanvaard en later door het gezag van Hugo de Groot bevestigd.

De land-gemeene geschreven wet bestaet in besluiten der Staten, dat is van de ridderschap, edelen ende goede steden, ofte in bevelen van lands-hoofden, den welcken zodanighe macht by den Staten wettelick is opgedraghen onder den naem van graven, heeren, ruwaerden ofte hoge overheden.¹⁰

De Staten van elk gewest waren in de theorie van Vranck soeverein verklaard. De eigenlijke benaming van de Staten-Generaal was dan ook Vergadering van de gedeputeerden ter Generaliteit. De gedeputeerden van elk gewest namen aan deze vergadering deel 'met last en ruggespraak'. Geen wonder dat het vonnis van 21 januari 1597 luidde dat het gewest van Stad en Lande 'één alleenstaand, vrij Staatsligchaam' was met een eigen naam en wapen.¹¹ Er was niets meer aan te doen. Stad en Ommelanden waren tot elkaar veroordeeld. Met een onmiskenbaar gevoel voor ironie werd de verbintenis verwoord in de zinspreuk: 'Quis dissolvat nexos favore numinis?' 'Wie zal ontbinden die door Gods gunst zijn aaneengesmeed?'¹² – een variant op Wat God verbonden heeft, scheidt de mens niet.

De juridische zelfstandigheid van het gewest Stad en Lande vormt het juridische kader waarin een hogeschool kon ontstaan. De Staten konden nu zelf een hogeschool stichten en hoefden zich niet langer te verschuilen achter het juridisch gezag van de landsheer. En het moet gezegd worden dat ze dadelijk hun aandacht richtten op het onderwijs. Dat gebeurde in Friesland in 1584 en dat gebeurde in Groningen in 1594. In Friesland drong men in 1584 met succes aan op de vestiging van een Collegium dat zou uitgroeien tot de

⁹ Pieter Bor, *Oorsprong, begin, en vervolgh der Nederlandsche oorlogen, beroerten, en borgerlyke oneenigheden*, 4 dln. (Amsterdam, 1679-1684), dl. III, fo. 85 (linker kolom); J.H.A. Lokin & W.J. Zwolve, *Hoofdstukken uit de Europese codificatiegeschiedenis* (Groningen, 1986), p. 282.

¹⁰ H. de Groot, *Inleidinge tot de Hollandsche Rechts-Geleerdheid*, 2 dln. (Arnhem 1895; tweede vermeederde uitgave 1910), I, 2, 17.

¹¹ De Staten-Generaal verklaren dat de Stad Groningen en de Ommelanden tussen de Eems en de Lauwers zijn 'eene Heerlickheijt ende Provincie' en verordonneren 'dat dezelve onverschrijdelijck gerepresenteert ende geregeert sal worden bij die 't samenlijcke Staten van Stad ende Ommelanden voorschreven'. Zie de tekst bij Brood, *Van Beeldenstorm tot Reductie* (zoals in noot 1), pp. 20-25.

¹² Hetzelfde opschrift verscheen ook op de gedenkpenning uit 1595 vanwege het ontzet van Groningen; G. van Loon, *Beschrijving der Nederlandsche historipenningen ...*, 4 dln. ('s-Gravenhage 1723-1731), dl. I, p. 448.

hogeschool van Franeker. In Groningen werd in september 1594, dus nauwelijks twee maanden na het Traktaat, Ubbo Emmius naar de stad gehaald om de St. Maartensschool tot nieuw leven te wekken. Ook ontstonden er al spoedig plannen voor het stichten van een hogeschool. Waren de redenen om een hogeschool op te richten in beide gewesten dezelfde? De vraag is interessant genoeg om erop in te gaan. Eén reden hadden beide provincies gemeen en dat is de kostenbesparing die een eigen school met zich mee zou brengen. In Friesland hadden al onder de heerschappij van Karel V plannen voor een universiteit bestaan met het uitdrukkelijke doel de kosten te besparen. Geen land, zo luidde een schrijven van stadhouder Floris van Egmond in 1515, heeft zoveel studenten buiten het land als de Friezen, en met een eigen universiteit zouden zij veel geld binnen hun land houden.¹³ Ook de Groningers hadden dadelijk een 'kostenplaatje' gemaakt en uitgerekend dat aan arme studenten die in binnen- en buitenland hogescholen bezochten een ondersteuning werd gegeven van jaarlijks drie tot vierduizend guldens.¹⁴ Over het financiële nut van een eigen hogeschool bestond in beide gewesten eenstemmigheid, maar over het ideële doel bespeur ik een nuanceverschil. In Friesland speelde vanaf het begin de nieuwe godsdienst een grotere rol dan in Groningen. Kenmerkend is dat de eerste verzoeken om een Seminarium en Collegium op te richten uitgingen van de predikanten. Op 14 april 1584 werd tot de vestiging van zo'n seminarium besloten. Ongetwijfeld, zegt Boeles, bedoelde men daarmee niet een universiteit maar een kweekschool voor hervormde predikanten en dan nog enkel ter opleiding van Friese jongelingen. Toen in de loop van 1584 o.a. onder invloed van Henricus Schotanus het denkbeeld van een bredere hogeschool begon te rijpen, bleven de predikanten een rol spelen, daarbij krachtig gesteund door graaf Willem Lodewijk, een godvruchtig man aan wie op 16 oktober 1584 de waardigheid van stadhouder was aangeboden.

Zo kon Boeles dan ook zeggen¹⁵ dat de hogeschool uit de hervorming werd geboren en dat blijkt des te meer als men het vrome, door Willem Lodewijk opgestelde programma ter inwijding der Academie vergelijkt met het Eeuwig Edict van de Groningse Academie. Staat in het Friese programma met zoveel woorden dat men de studie zal toewijden *niet* aan Pallas Athene of de Muzen, maar aan Christus en zijn Kerk: 'non Palladi aut Musis, sed Christo et Ecclesia'¹⁶, in het Eeuwig Edict wordt de Groningse onderwijsinstelling veel nadrukkelijker als een zetel en oefenschool van de Muzen bestempeld. Maar ook als men nog niet naar 1612 maar naar 1594/1595 kijkt, valt het op dat men de gelden van de in beslag genomen geestelijke goederen hier in Groningen niet in de eerste plaats tot opleiding van predikanten aanwendde. Krachtens hun bestemming moesten de goederen

¹³ Boeles, *Friesland's hoogeschool* (zoals in noot 4), p. 1.

¹⁴ H.O. Feith sr, *De Academie van Groningen, hare grondslagen en regten en de gevolgen, welke uit hare opheffing zouden voortvloeien*. Groningen 1849, p.15.

¹⁵ Boeles, *Friesland's hoogeschool* (zoals in noot 4), p. 14.

¹⁶ Boeles, *Friesland's hoogeschool* (zoals in noot 4), Bijlage I, p. 433: '& studia Vtrorumque, coeptaque Nostra, quae vno Academiae complectemur nomine, cum solenni Nominis Divini Invocatione, piaque ceremonia, non Palladi aut Musis, sed Christo & Ecclesiae publice dedicabimus'.

worden aangewend 'voor vrome doeleinden' – 'ad pios usus' – maar dat doel legde men ruim uit. Men benoemde een historicus als 'rector scholae' - Ubbo Emmius (1549-1625), een gouden greep –, men stelde enkele jaren later een geneesheer voor stad en provincie aan niet alleen als praktizijn maar ook als docent – Nicolaus Mulerius (1564-1630) en tenslotte werd op de Landdag van 15 december 1595 in de Staten het voorstel gedaan tot oprichting van een hogeschool welk voorstel resulteerde in het besluit voorlopig voor de tijd van één jaar een professor te benoemen 'voor het onderwijs in de instituten van het recht' – 'ad lectionem Institutionum Juris'. Benoemd werd op een jaarsalaris van 400 guldens (alles betaald uit de geestelijke goederen) Dr. Mello Theodorus Brunsema die op 6 juli 1596 (Juliaanse kalender) zijn ambt officieel aanvaardde met een *oratio pro nova juridicae facultatis Groningae Instituta praelectione* ofwel Rede ter gelegenheid van een nieuwe onderwijsinstelling, de juridische faculteit te Groningen.

Over het leven van Brunsema is het meeste dat wij ervan weten al meermalen beschreven en daarom zal ik er nu kort over zijn.¹⁷ Hij werd omstreeks 1557 geboren in Appingedam en noemde zich op het blad met negen stellingen waarop hij in 1585 te Leiden promoveerde, *Frisius*. Een echte Ommelander dus. Zijn promotor was Hugo Donellus (1527-1591), destijds een van de beroemdste Europese juristen. Zijn stellingen hadden betrekking op de berekening van kosten, schaden en interessen zoals verwoord in de *lex unica* uit C[orpus iuris]. 7, 47 'De sententiis quae pro eo quod interest proferuntur'. In zijn collegedictaat zal hij Donellus eerbiedig herdenken bij de passage in boek 2 titel 7 waarin de herroeping van schenkingen wegens later geboren kinderen wordt behandeld. Dat wordt niet aan elke schenker toegestaan, zoals algemeen wordt aangenomen, maar slechts aan de patroon die een schenking heeft gedaan aan zijn vrijgelatene. Zij hebben immers een bijzondere betrekking. Deze aller-juiste mening, 'haec verisssima sententia', is door de Spaanse rechtsgeleerde Diego de Covarruvias en de genoemde Donellus verkondigd, maar Donellus heeft haar wel het aller-nauwkeurigst, *exactissime*, verdedigd in zijn commentaar op C. 8, 55.¹⁸ In 1588 verkeerde hij in gezelschap van een andere Ommelander, jonker Edzard Greving uit Leermens. Greving bemiddelde tussen de Staten der Ommelanden, het stadsbestuur (toen nog katholiek) en hertog Julius van Brunswijk. Hij hoopte een verdrag te sluiten dat voor alle partijen, dus inclusief Philips II, aanvaardbaar was. Samen met Greving reisde Brunsema naar Brunswijk waar hij aan de pas gestichte hertogelijke universiteit van Helmstedt tot hoogleraar was benoemd. Op de Waddenzee werden beide heren door de Spanjaarden gevangen genomen. Brunsema werd naar de (Spaanse) stad Groningen gevoerd en kon zich vrijkopen met zijn gehele vermogen en dat van zijn familie. Zo arm als een kerkrat reisde hij tenslotte naar Brunswijk. Hertog Julius overleed

¹⁷ Zie o.a. de levensbeschrijving van T.J. Veen voorafgaand aan de gedrukte oratie van M. Brunsema, *Oratio pro nova juridicae facultatis groningae instituta praelectione*, uitgave van de faculteit der Rechtsgeleerdheid (Groningen 1967); M. Ahsmann, *Collegia en colleges* (Groningen 1990), *passim*.

¹⁸ Hs 73-1: 'Haec verisssima sententia Covarro-Layo et Donello recte tractata. Omnium autem exactissime Donellus eam contra opinionem vulgam defendit in commentario ad L. si unquam C. de revocandis don.' (C, 8, 55, 8).

1589 en de nieuwe hertog wilde hem slechts als extraordinarius aanstellen tegen een jaarsalaris van 80, later 100 daalders. Wel mocht hij een *privatissimum* houden waarvoor de studenten moesten betalen zodat hij nog een centje kon bijverdienen. Een poging om zijn extraordinariaat om te zetten in een gewoon hoogleraarschap mislukte. Brunsema zag dat zijn carrière in Helmstedt in het slop raakte en besloot zijn geluk te wagen bij zijn *alma mater*. Hij werd bij dat besluit vast en zeker geholpen door het feit dat een oom van zijn kersverse bruid Elbrich Buys Jansdochter, curator was van de Leidse universiteit. Hij nam afscheid van Helmstedt en vestigde zich in december 1591 in Leiden als privaattoecent. In het volgende jaar solliciteerde hij naar de functie van *Professor Institutionum* maar werd afgewezen. Ook op een verzoek van veertien studenten en oudstudenten twee jaar later om Brunsema te benoemen, werd afwijzend beschikt. Men kan zich dan ook zijn vreugde voorstellen toen hij uit Groningen het bericht kreeg dat hij werd aangesteld als hoogleraar. Op 6 juli 1596 hield hij, zoals gezegd, zijn intrede en op 7 juli gaf hij zijn eerste college.

Waren er leerlingen? In ieder geval één, de heer Rodolphus Wycheringe, later in 1619 en 1622/23, curator van de jonge universiteit.¹⁹ Hij heeft een dictaat nagelaten van de rede en van het Institutentcommentaar. Daaruit mag men opmaken dat hij onder het gehoor van Brunsema heeft gezeten. Het dictaat is niet opgetekend 'from the horse's mouth', maar later bijgewerkt. Dat blijkt uit een passage op p. 218v die kennelijk bij vergissing tweemaal letterlijk is overgeschreven.²⁰

De instituten van Justinianus

Waarover ging nu het onderwijs van Brunsema? Over de Instituten van Justinianus. Zij bevatten in kort bestek een Inleiding in het Romeinse recht in vier boeken. Dat Romeinse recht gold in Groningen evenals elders in Europa voor zover het niet opzij was gezet door wetgeving van de overheid (plakaten, keuren, edicten) en door het gewoonterecht. Het Romeinse recht had dus subsidiaire gelding en had meer invloed naarmate er minder gewoonterecht of wetgeving voorhanden was. In alle landen van het West-Europese continent gold het Romeinse recht in wisselende omvang als *ius commune*, gemeen recht. Friesland beroemde zich er op het meest zuiver in de Romeinsrechtelijke leer te zijn.²¹

¹⁹ Mijn collega Henk Bronsema, die grondige naspeuringen heeft gedaan naar zijn vermoedelijke voorvader, is wellicht nog een tweede student op het spoor gekomen en wel op www.koeblergerhard.de. Daar wordt een zekere Heinrich Eppen (Eppius) vermeld die rechten heeft gestudeerd in Groningen en in 1611 (dus vóór de stichting van 1614) in Orleans is gepromoveerd.

²⁰ Het handschrift van Wycheringe bevindt zich in twee banden in de Groningse Universiteitsbibliotheek onder nr. 73-1 en 73-2.

²¹ Ulricus Huber, *Heedendaegse Rechtsgeleertheyt soo elders, als in Frieslandt gebruikelijk*, 2 dln. (Leeuwarden, 1686), I, 2, 47: '[dat] het Roomsche recht in Frieslandt zuiverder en platter onderhouden wort als in eenig deel, landt of staat van de Christene wereld'.

Vele universiteiten zijn haar bestaan begonnen met een juridische faculteit en steeds stond het onderwijs in de Instituten centraal. Het wekt dan ook geen verbazing als wij lezen dat in 1564 aan Suffridus Petri een leerstoel in de Instituten werd aangeboden. Ook in Friesland begon in 1584 de uit Antwerpen teruggekeerde Henricus Schotanus op eigen houtje in het voormalig Jacobijner klooster in Leeuwarden colleges in de Instituten te geven. Brunsema deed niet anders en daarvan getuigen zijn inaugurele rede van 6 juli 1596 en het onderwijs dat hij een dag later begon *in novo auditorio*, d.w.z. in het Minderbroederklooster.²² Waarover ging Brunsema's wijdlopijge en ietwat saaie toespraak, uitgesproken ten overstaan van Burgemeesters en Raad, *consules et senatores*, de Heren Staten, *domini ordines* en Heren Maecenaten.²³ In navolging van velen voor hem weidde hij uit over de definitie van recht en rechtvaardigheid en knoopte daar een lofrede op het Romeinse recht aan vast. Veel nieuws is er niet te lezen maar twee passages zijn mij opgevallen. Halverwege betoogt Brunsema dat onkunde met het Romeinse recht leidt tot onbillijkheid, ja tot ontwrichting der samenleving. Die ontwrichting blijkt wel uit de slechte voorbeelden van alle dag, zegt hij en vervolgt:

Hebben sommigen van ons dan niet vol schaamte met eigen ogen en oren gezien en gehoord hoe, met achterstelling van deze billijkheid, bedaagde mannen, die terecht prat schenen te gaan op zekere deskundigheid in het recht, nog niet zo lang geleden door al te grote en schandelijke onbekendheid met de Romeinse wetten betalingen ofwel grondbelastingen als vruchten beschouwden? En hoe tegelijk op een verregaand onbillijke wijze met de grond ook de vruchten daarvan van de bezitter werden opgevorderd? Voor een dergelijke opvatting zou voorzeker een kind en een volslagen vreemdeling in het recht zich moeten schamen, hoeveel te meer een rechtsgeleerde. Duidelijk immers verklaart de rechtsgeleerde Paulus in D. 39, 4, 9 dat dit geen vruchten, maar lasten van landerijen zijn.²⁴

Kennelijk wisten de toehoorders waar dit op doelde. Inderdaad werden er na de reductie vele processen gevoerd om de goederen die in de strijd om de stad waren verlaten of verloren waren gegaan, terug te krijgen. Art. XI en XII van het Traktaat beloofden immers restitutie aan alle uitgewekenen en hun erfgenamen. Was een goed ondertussen verkocht dan kon de belanghebbende het terugkrijgen tegen betaling van de koopprijs met rente. Bij conflict was de gewone rechter competent. Het is niet onwaarschijnlijk dat Brunsema een toespeling gemaakt heeft op een proces dat uit deze bepalingen was voortgevloeid. Het tweede punt dat opviel, is de verdediging die Brunsema moet voeren naar aanleiding

²² H.O. Feith sr, *Redevoering en dichtregelen uitgesproken ter gelegenheid van het vijf en twintig jarig feest van het departement Groningen, der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, de 8sten van Louwmaand 1817* (Groningen 1819), p. 19. Op 15 maart 1595 was de St. Maartensschool overgebracht naar het voormalige Franciscaner klooster aan de noordkant van de Zwanestraat.

²³ De eersten worden geveleid met de kwalificaties 'magnifici, nobilissimi, doctissimi, vigilantissimi', de tweeden heten 'amplissimi, nobilissimi, clarissimi ac prudentissimi'.

²⁴ Brunsema, *Oratio* (zoals in noot 5**), 4v.

van de definitie van recht en rechtvaardigheid, zoals zij in het Romeinse recht is overgeleverd. Die definitie stamt van de jurist Ulpianus en luidt in haar geheel als volgt:

Gerechtigheid is de onwankelbare en bestendige wil om ieder zijn recht te doen toekomen.

1. Grondbeginselen van het recht zijn: eerbaar leven, de medemens niet benadelen, ieder het zijne doen toekomen.

2. De wetenschap van het recht is kennis van goddelijke en menselijke aangelegenheden, het weten van wat rechtvaardig en onrechtvaardig is.²⁵

Zij staat in de Digesten en is overgenomen als eerste zin van de Instituten. Het gaat Brunsema nu om de passage dat de rechtsgeleerdheid de kennis is van de goddelijke en menselijke zaken, *divinarum et humanarum rerum notitia*. Brunsema, zo blijkt, moet zich verdedigen tegen de theologen die immers het monopolie op de kennis van goddelijke zaken claimen. Hij heeft vele zinnen nodig om uit te leggen dat de *woorden* (kennis van goddelijke zaken) weliswaar dezelfde zijn voor theologen en juristen, maar dat in de juridische behandeling van de dingen zelf, een groot verschil met de theologie en filosofie aan de dag treedt. De juristen moeten dagelijks beslissingen nemen over wat billijk of onbillijk is in een concreet geval, de theologen verheffen die billijkheid tot het goddelijke niveau. Wie dat niet ziet of niet wil zien is een zieke geest, zegt hij, een Aristarchus, een muggenzifter.

Het tweede gedeelte van Brunsema's rede gaat over de indeling van het recht in grote gebieden, publiek en privaatrecht en de daaruit voortvloeiende onderscheiding van zaken. Is de aanvaardingsrede in 1967 uitgegeven en op zijn inhoud bestudeerd, anders is het gesteld met de collegeaantekeningen die eveneens door Wicheringe zijn overgeleverd. Naar mijn weten heeft daar nooit iemand serieus naar gekeken. Zij zijn veel interessanter dan ik had gedacht, althans voor een jurist want ik vrees dat ze bij niet-juristen niet veel geestdrift zullen teweegbrengen. Ik zal me dan ook beperken tot enkele korte gegevens. Allereerst blijkt dat het dictaat, in een goed leesbaar handschrift geschreven, niet volledig is. Het bestaat uit twee banden waarvan de eerste eindigt bij de behandeling van het erfrecht.²⁶ Op de laatste bladzijde is een aantekening met de mededeling: volgt het tweede deel van ons recht, en wel de verbintenissen.²⁷ Het verbintenissenrecht is echter niet overgeleverd, wèl het daarop volgende gedeelte over het procesrecht in het vierde boek.²⁸ Het ligt voor de hand aan te nemen dat het verbintenissenrecht wèl is gegeven, maar òfwel door Wicheringe niet is geschonken òfwel is zoekgeraakt. Hoe het ook zij, er is tussen de laatste en de eerste band een verschil in onderwijsmethode te bemerken. In beide

²⁵ D[igesta]. 1, 1, 10. 'Ulpianus libro primo regularum. Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi. I. Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.

²⁶ Bij *Inst.* 3.4. over het 'senatusconsultum Orfitianum'.

²⁷ 'Sequitur pars altera iuris nostri, obligationes nempe'.

²⁸ *Inst.* 4.6: 'De actionibus'.

gedeelten behandelt Brunsema de stof vrij uitvoerig en wel in twee fasen: eerst een *synopsis* waarin een overzicht van de stof wordt gegeven en dan een *paraphrasis* waarin, dikwijls aan de hand van woordelijke passages die als lemmata dienen, dieper op de betekenis wordt ingegaan. In het laatste boek, over procesrecht, is de *paraphrase* gegoten in de vorm van vraag en antwoord: *obiectio* of *quaestio*, gevolgd door *solutio*. Dat maakt de behandeling wat levendiger.

Brunsema behandelt de stof grondig en voor zover ik kon zien op een vrij hoog peil. Hij verwijst voortdurend naar de parallelplaatsen in de Digesten en de Codex en haalt ook de Novellen aan. Ook heeft hij kennis van de nieuwe interpretaties *more gallico* van bijvoorbeeld Baro (Eguinaire François, Baron de Kerlouan, 1495-1550), Cujas (Jacobus Cuiacius, 1520-1590), Gottomannus (waarschijnlijk François Hotman 1524-1590). Een interessante vraag is of hij ook Grieks heeft gekend. Meermalen verwijst hij naar de *Authenticae* die in de handschriften en eerste uitgaven van de Codex waren ingevoegd om aan te geven dat de beschreven wet later was gewijzigd. Die *Authenticae* waren door Irnerius (ca. 1050-1025) gemaakt en in het Latijn geschreven. De Griekse Novellen citeert hij naar de collectie van 168 Novellen die in 1531 voor het eerst in druk was uitgegeven door Gregor Haloander (1501-1531) met een Latijnse vertaling. Brunsema hoefde het Grieks dus niet te raadplegen. Hetzelfde geldt voor Theophilus, die in de zesde eeuw een Griekse *Paraphrase* op de Instituten had geschreven.²⁹ Die *Paraphrase* was voor het eerst in druk verschenen in 1534. Zij was vervaardigd door niemand minder dan Viglius van Ayta, Zwichemus (1507-1577). Gewoonlijk staat er: *videte Theophilum*. Eenmaal trof ik de aantekening aan: Zie hier Viglius, *Viglius hic*.³⁰ Ook van Theophilus waren Latijnse vertalingen in omloop, maar de impliciete verwijzing naar Viglius is misschien toch een aanduiding dat hij Grieks heeft gekend. Een derde Griekse bron die Brunsema aanhaalt zijn Griekse Novellen van Leo. Leo leefde omstreeks 900 na Christus en is medeverantwoordelijk voor de vervaardiging van de *Basilika*, een Griekse vertaling van wetsteksten van Iustinianus. Leo heeft 113 Novellen uitgegeven die in de Middeleeuwen onbekend waren en pas recentelijk (1560) waren uitgegeven door Henricus Agiläus, eveneens met een Latijnse vertaling.

Heeft Brunsema zelf over deze bronnen beschikt of heeft hij een bestaand Institutencommentaar als voorbeeld gebruikt? Mocht dat laatste het geval zijn - en dat lijkt mij niet onwaarschijnlijk - dan geeft hij in ieder geval de indruk dat hij weet waarover hij spreekt. Dat blijkt onder andere uit zijn kritische aantekening op de bevindingen van de grote Cujas (1520-1590) die pas enkele jaren tevoren in 1590 was overleden. Het opschrift van de 6e titel van boek 2 duidt aan dat de stof gaat over verjaring van rechten: 'de usucapionibus et longi temporis praescriptionibus'. Inderdaad is de eerste benaming die van verkrijgende, de tweede die van bevrijdende verjaring. Brunsema tekent aan: 'dit opschrift bestaat uit twee delen, *usucapio* en *praescriptio* en dat is de ware lezing. Men

²⁹ *Theophili Antecessoris paraphrasis institutionum*, J.H.A. Lokin e.a. (red.) (Groningen 2010).

³⁰ Hs 73-1 p. 229v.

moet niet lezen: *de longi temporis possessoribus* zoals Cujas in zijn noten op deze titel heeft voorgesteld, *coniectatur*'.³¹ Helaas voor Brunsema blijkt hij ongelijk te hebben en staat er inderdaad dat wat Cujas voorstelde.³²

Voor de historici zijn, denk ik, twee aantekeningen interessant die de voortgang van het onderwijs verraden. Op p. 181 staat bij de *Paraphrasis ad titulum de usucapionibus*, dat is titel 6 van boek 2: *Non. Martii*, d.w.z. de Nonen van Maart ofwel 7 maart. Dat moet van het jaar 1597 zijn, zoals we dadelijk zullen zien.³³ Brunsema heeft dus bijna een jaar over het eerste boek en begin van boek 2 gedaan. Een tweede datering staat aan het begin van boek 3. Daar staat in sierlijke letters te lezen: 'incepta anno 98 a clarissimo domino (DD) M. Brunsema, iuris doctor, professore in novo iurisprudentiae auditorio apud Groninganos die xiii iulii'. Op 13 juli 1598 begon hij dus aan boek 3, dat dan in de 4e titel wordt afgebroken met de mededeling dat titel 5 zal volgen. Wij weten dat de Ommelanden in dat jaar voorstelden Brunsema te ontslaan en hem ter compensatie een plaats wilden aanbieden aan de Latijnse school van zijn geboorteplaats Appingedam. De stad was tegen – wie had anders verwacht – en zo kon Brunsema zijn eenmansbedrijf voortzetten. Wellicht heeft hij de hele Instituten onderwezen. Het verbintenissenrecht in boek 3 en begin 4 zou dan in 1599 zijn onderwezen en dan misschien in 1600 het procesrecht van het laatste stuk van het vierde boek. Dit is echter niet meer dan een gissing, want ik heb bij de behandeling van het procesrecht geen datering kunnen vinden. In ieder geval is het in 1601 gedaan met het onderwijs want op 30 mei van dat jaar aanvaardde Brunsema de post van toezichthouder op de pachters der generale middelen, lees: de geestelijke en kloostergoederen. In die hoedanigheid moest hij een onderzoek doen naar fraude en corruptie onder de beheerders van die goederen. Hij kweet zich kennelijk goed van deze taak, want Drost en Gedeputeerden van Drenthe verzochten hem daar hetzelfde te doen. Over de datum van overlijden hebben we wat nieuwe gegevens. Tot nu toe stond als *terminus ante quem* het jaar 1611 vast, want toen werd er in Drenthe beraadslaagd over een opvolger van de overleden Brunsema. Mijn collega Henk Bronsema wees mij op een artikel van Ada van Dijk³⁴ en op *Het kerkvoogdenboek van Roderwolde*, eveneens van de hand van mevrouw Van Dijk-van Eerden (2002). In beide geschriften wordt melding gemaakt van een bewijs van ontvangst van een boete van een halve Spaanse Kluit voor het

³¹ p. 181: 'huius tituli inscriptionis duo membra sunt de usucapionibus et longi temporis praescriptionibus, quod vera lectio est. Non legendum longi temporis possessoribus ut Cuiatius in notis ad hunc titulum coniectatur'.

³² Eigenaardiger is dat hij een enkele maal naar de *lectio florentina* van de Digesten verwijst. Op 323v. schrijft hij, 'pro herede gerere est pro domino gerere' en zegt vervolgens: 'Recte Heres enim quasi herus dicitus, eoque heres et hereditas apud latinae linguae parentem Varronem. Item in Pand florentinis semper sine diphtongo (?) legitur quod Cuiacius hic in Notis. Itemque Donellus in ... suis operibus'. In het vierde boek (29v.) haalt hij wederom Theophilus aan en zegt over de behandelde tekst: 'Si modo textus affirmationem legatur uti recta Florentina lectio est'.

³³ Uit het lidmatenregister van de Nederduits Gereformeerde Gemeente van Groningen blijkt M. Brunsema dan te wonen 'bij A-Kerkhof'.

³⁴ *Waardeel: Drents historisch tijdschrift* 1 (2003), p. 20.

niet terugbezorgen van twee kerkboeken die kennelijk aan het kerkbestuur door Brunsema waren uitgeleend. De kwitantie is ondertekend door Anna van Voordt die op 8 oktober 1603 met Brunsema in het voor hem tweede huwelijk was getreden. In de kwitantie spreekt zij over de boeken, die mijn *zalige man* ontvangen heeft van een zekere Luytyen Yansens. De kwitantie is gedagtekend op 15 oktober 1608. In de naamindex van de Resolutiën van Drost en Gedeputeerden van Drenthe wordt vervolgens Anna van Voordt vermeld met de toevoeging: weduwe van Advocaat-fiscaal. Als we dan weten dat Brunsema tot 1608 Advocaat-fiscaal is geweest, dan zal hij in de loop van dat jaar, vóór 15 oktober zijn overleden.

Keren wij tenslotte terug naar het jaar 1596 dan kan niet anders gezegd worden dan dat op juridisch reguliere wijze een rechtsgeleerde faculteit is opgericht. Het besluit daartoe is genomen door het lichaam (de Staten) dat tot het nemen ervan bevoegd was. Neemt men dit als gegeven aan dan zal iedere jurist zichzelf de vraag stellen of die faculteit in 1601 weer is verdwenen of dat zij tot 1614 een slapend bestaan heeft geleid. Formeel gezien moet aan de opheffing van een instelling een besluit ten grondslag liggen zoals dat gebeurd is in 1810 bij Harderwijk en Utrecht. Is zo'n besluit er niet dan kan zij weliswaar niet actief zijn maar bestaat zij nog wel, zoals in de laatste oorlog de universiteit van Nijmegen op non-actief werd gesteld maar nog wel bleef bestaan. Wat mij betreft mag 1596 dus, in ieder geval voor de juridische faculteit, als stichtingsdatum blijven staan, hoewel het natuurlijk niet te ontkennen valt dat men in 1614 een geheel nieuwe start maakte.

J.H.A. Lokin

Groningen